

Kompetencje kluczowe – przygotowanie do życia

Jak powiedział Albert Camus: „Szkoła przygotowuje do życia w świecie, który nie istnieje”. Dynamiczne przemiany cywilizacyjne, jakich jesteśmy świadkami, stawiają przed systemem kształcenia nowe wymagania. Szybko zmieniają się potrzeby pracodawców oraz ich oczekiwania wobec pracowników i absolwentów różnych typów szkół. Wcześniej tempo zmian nie było tak ogromne, a system szkolnictwa mógł się jakoś do nich dopasować. Jednak w XXI w. przestaje to być możliwe. Szkoła nie jest w stanie wyposażyć uczniów w wiedzę i umiejętności, które wystarczą im na kilkadziesiąt lat dorosłego życia. Nie wiemy bowiem, jakie nowe zawody przyjdzie im kiedyś wykonywać, w jakim kierunku zmieni się będzie rynek pracy, jakich umiejętności będą wymagać od nich przyszli pracodawcy, jakimi narzędziami będą się posługiwać w swojej pracy itp. Jak więc rozwijać niezbędne do życia we współczesnym świecie kompetencje kluczowe?

Oprócz wielu niewiadomych są też rzeczy pewne, dotyczące przyszłości naszych uczniów. Skoro dynamika zmian cywilizacyjnych jest tak wielka, potrzebna jest młodym ludziom umiejętność dopasowywania się do zmiennych warunków życia, pracy, nauki.

Dynamiczny rozwój społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy pociąga za sobą konieczność stałego uczenia się nowych rzeczy, rozwijania posiadanych kompetencji i zdobywania nowych.

Pozwoli to młodzieży przystosować się do rynku pracy oraz w sposób skuteczny i satysfakcjonujący uczestniczyć w dorosłym życiu –

nie tylko zawodowym, lecz także społecznym i osobistym.

Waga tego zjawiska jest tym większa, że młodzi ludzie rozpoczynający swoje zawodowe życie są szczególnie zagrożeni brakiem pracy. „Bezrobocie osób młodych stanowi poważny problem w Europie, a także w Polsce. Według danych Eurostatu stopa bezrobocia ogółu siły roboczej wynosi w Polsce 9% i jest niższa od średniej stopy bezrobocia Unii Europejskiej o 1,2 punktów procentowych. Jednakże, w grupie wiekowej 15–24 lata, zarówno w Polsce, jak i w całej Europie, stopa bezrobocia jest znacznie wyższa. Wynosi ona odpowiednio 23,9% oraz 22,2%. Brak możliwości znalezienia pracy przez młodych absolwentów,

szczególnie absolwentów szkół wyższych, podważa renomę instytucji edukacyjnych oraz ich potencjał do kształcenia wykwalifikowanych specjalistów” (Wilczyńska, 2015, s. 174).

Czym są kompetencje kluczowe?

Ten problem jest od dawna w kręgu zainteresowań instytucji europejskich. W Zaleceniu Parlamentu Europejskiego i Rady z 2006 r. (Dz.U. L 394 z 30.12.2006, s. 13) czytamy:

„Każdy obywatel będzie potrzebował szerokiego wachlarza kompetencji kluczowych, by łatwo przystosować się do szybko zmieniającego się świata, w którym zachodzą rozliczne wzajemne powiązania. Edukacja w swym podwójnym – społecznym

i ekonomicznym – wymiarze ma do odegrania zasadniczą rolę polegającą na zapewnieniu nabycia przez obywateli Europy kompetencji kluczowych koniecznych, aby umożliwić im elastyczne dostosowywanie się do takich zmian. [...]

Kompetencje są definiowane w niniejszym dokumencie jako połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji. Kompetencje kluczowe to te, których wszystkie osoby potrzebują do samorealizacji i rozwoju osobistego, bycia aktywnym obywatelem, integracji społecznej i zatrudnienia.

W ramach odniesienia ustanowiono osiem kompetencji kluczowych:

1. porozumiewanie się w języku ojczystym;
2. porozumiewanie się w językach obcych;
3. kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne;
4. kompetencje informatyczne;
5. umiejętność uczenia się;
6. kompetencje społeczne i obywatelskie;
7. inicjatywność i przedsiębiorczość;
8. świadomość i ekspresja kulturalna.

Kompetencje kluczowe uważane są za jednakowo ważne, ponieważ każda z nich może przyczynić się do udanego życia w społeczeństwie wiedzy. Zakresy wielu spośród tych kompetencji częściowo się pokrywają i są powiązane, aspekty niezbędne w jednej dziedzinie wspierają kompetencje w innej”.

Rolę kompetencji kluczowych bardzo mocno akcentuje dotychczasowa podstawa programowa kształcenia ogólnego. Zawiera ona w swojej wstępnej części najważniejsze umiejętności, które są ściśle powiązane

z kompetencjami kluczowymi. Dla szkoły podstawowej określono ich siedem, a dla trzeciego i czwartego etapu edukacyjnego – osiem.

W rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 895) znajduje się następujący zapis:

„Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego w szkole podstawowej należą:

1. czytanie,
2. myślenie matematyczne,
3. myślenie naukowe,
4. umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w języku obcym,
5. umiejętność posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi,
6. umiejętność uczenia się,
7. umiejętność pracy zespołowej”.

Do najważniejszych umiejętności zdobywanych przez ucznia w trakcie kształcenia ogólnego na kolejnych etapach edukacyjnych należą z kolei:

1. „czytanie,
2. myślenie matematyczne,
3. myślenie naukowe,
4. umiejętność komunikowania się w języku ojczystym i w językach obcych,
5. umiejętność sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi,
6. umiejętność wyszukiwania, selekcjonowania i krytycznej analizy informacji,
7. umiejętność rozpoznawania własnych potrzeb edukacyjnych i uczenia się,
8. umiejętność pracy zespołowej”.

W dalszej części cytowanego rozporządzenia w sprawie podstawy

programowej (Dz.U. z 2012 r. poz. 977) są też wymienione postawy, jakie szkoła powinna kształtować u uczniów (ten fragment jest identyczny dla wszystkich etapów edukacyjnych):

„W procesie kształcenia ogólnego szkoła kształtuje u uczniów postawy sprzyjające ich dalszemu rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takie jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji. Szkoła podejmuje odpowiednie kroki w celu zapobiegania wszelkiej dyskryminacji”.

Te zapisy obowiązują wszystkich uczących na danym etapie edukacyjnym, a więc są zadaniem każdego nauczyciela, bez względu na nauczany przedmiot. Jednak ze względu na swój ponadprzedmiotowy charakter często są one nieuświadomione, umykają uwadze nauczycieli lub nie są przez nich uważane za „swoje”. Nauczyciel, sięgając po podstawę programową, przede wszystkim skupia się na fragmentach dotyczących jego przedmiotu i etapu edukacyjnego, nie zwracając uwagi na wstępne zapisy.

To swoisty paradoks – zadania o tak wielkiej wadze dla przyszłości uczniów dotyczą wszystkich nauczycieli, ale mało kto czuje się za nie odpowiedzialny.

W nauczycielskich dyskusjach na ten temat można usłyszeć tłumaczenie, że winne są błędy systemowe. Szkoły i nauczyciele są bowiem rozliczani przede wszystkim z wyników egzaminów, a o ocenie ich pracy i miejscu w rankingu szkół decydują procenty, staniny, laureaci konkursów itp. Dlatego kadra pedagogiczna swój wysiłek skupia na utrwalaniu wiadomości i rozwijaniu umiejętności przedmiotowych, sprawdzanych testami egzaminacyjnymi, aby uczniowie osiągnęli jak najlepszy wynik.

Trzeba sobie zadać pytanie, czy wysoka średnia ocen i bardzo dobre wyniki egzaminów gwarantują potem uczniom satysfakcję z zawodowego, społecznego i osobistego życia. Warto w tym kontekście przytoczyć – dla kontrastu – słynny **cytat** autorstwa pedagogów fińskich: „Możemy przygotować dzieci do egzaminów lub do życia. Wybieramy to drugie”.

Kompetencje kluczowe i wymagania państwa

Kompetencje kluczowe są też zaakcentowane w wymaganiach państwa wobec szkół i placówek. Warto przytoczyć niektóre z nich.

Wymaganie 2: Procesy edukacyjne są zorganizowane w sposób sprzyjający uczeniu się

Na poziomie podstawowym, a więc tym, które musi spełnić każda szkoła, pojawiają m.in. następujące wymagania:

- Nauczyciele motywują uczniów do aktywnego uczenia się i wspierają ich w trudnych sytuacjach, tworząc atmosferę sprzyjającą uczeniu się.

¹Wszystkie cytaty z wymagań za: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 6 sierpnia 2015 r. w sprawie wymagań państwa wobec szkół i placówek (Dz.U. z 2015 r. nr 1214).

- Nauczyciele stosują różne metody pracy dostosowane do potrzeb ucznia, grupy i oddziału.
- Nauczyciele kształtują u uczniów umiejętność uczenia się¹.

Na poziomie wysokim zaś np.:

- Uczniowie mają wpływ na sposób organizowania i przebieg procesu uczenia się.
- Uczniowie uczą się od siebie nawzajem.
- Uczniowie czują się odpowiedzialni za własny rozwój.
- W szkole lub placówce stosuje się nowatorskie rozwiązania służące rozwojowi uczniów.

Wymaganie 4: Uczniowie są aktywni

Na poziomie podstawowym wymagania są scharakteryzowane w następujący sposób:

- Nauczyciele stwarzają sytuacje, które zachęcają każdego ucznia do podejmowania różnorodnych aktywności.
- Uczniowie są zaangażowani w zajęcia prowadzone w szkole lub placówce i chętnie w nich uczestniczą.
- Uczniowie współpracują ze sobą w realizacji przedsięwzięć będących wynikiem działań samorządu uczniowskiego.

Na poziomie wysokim zaś:

- Uczniowie inicjują i realizują różnorodne działania na rzecz własnego rozwoju, rozwoju szkoły lub placówki i społeczności lokalnej oraz angażują w nie inne osoby.

Kompetencje kluczowe i nauczyciele

Rozwijanie kompetencji kluczowych w szkole jest możliwe, gdy nauczyciel stworzy uczniom odpowiednie sytuacje dydaktyczne. Najlepiej takie, w których mają oni maksimum samodzielności i biorą sprawy w swoje ręce. Mogą współdecydować o tym, czym się będą zajmować, stawiają cele, planują i organizują swoją pracę, współpracują z innymi, poddają refleksji własne działania, korygują je, wyciągają wnioski.

Nauczyciele powinni uczniom takie możliwości stwarzać: stawiać wysokie wymagania, dawać swobodę w działaniu i zapewniać wsparcie na wszystkich etapach pracy (ale nie wyręczać!). Musi nastąpić więc zmiana tradycyjnych ról – ucznia i nauczyciela. Uczeń, dawniej bierny odbiorca, staje się osobą aktywną, decyzyjną, stawia sobie cele, planuje i organizuje swoją pracę oraz bierze

odpowiedzialność za własne uczenie się.

Nauczyciel zaś, z osoby przekazującej wiedzę, przejmuje rolę wspierającą – doradcy, trenera, przewodnika, organizatora uczenia się. Taką szansę dają także rozmaite metody edukacyjne, a szczególnie projekt zwany „królową metod”. Przy takim sposobie pracy rola nauczyciela znacznie odbiega od tradycyjnej. Nie jest on już postacią pierwszoplanową. Nie dostarcza pomysłów, nie narzuca rozwiązań, nie przydziela zadań ani nie wyręcza w ich realizacji. Powinien jedynie monitorować działania uczniów, udzielać im konsultacji, wspierać i podtrzymywać ich motywację.

To wcale nie jest łatwe, gdyż wymaga od nauczyciela dużej otwartości, elastyczności i taktu pedagogicznego. A u uczniowie nie są do takiego sposobu pracy przyzwyczajeni, stąd efekty ich działań nie zawsze są zadowalające. Taki sposób pracy ciągle z trudem się w naszej rzeczywistości przyjmuje, choć projekty są przecież w szkołach realizowane od lat i można znaleźć

wiele wspaniałych przykładów satysfakcjonującej pracy tą metodą.

Nie sposób omówić wszystkich metod i form pracy sprzyjających rozwijaniu kompetencji kluczowych, ale na pewno warto wspomnieć o nowym trendzie zwanym odwróconym nauczaniem. Jego podstawą jest założenie, że dzięki nowoczesnym technologiom uczeń może z łatwością wiedzę zdobyć sam. Na lekcji zwyczajnie szkoda czasu na tradycyjne przekazywanie jej przez nauczyciela. Lepiej pozostawić to uczniom: oni zdobędą niezbędne informacje w sieci – we właściwym dla siebie tempie, o dogodnej porze, w dowolnym miejscu. Warto doceniać potencjał związany z nowoczesnymi technologiami i pozwolić młodym ludziom z niego korzystać. Natomiast cenny czas na lekcji nauczyciel może zorganizować znacznie lepiej, ciekawiej i aktywniej, tj. przeznaczyć go na pogłębianie wiedzy, rozwiązywanie problemów i zadań, pracę w zespołach, eksperymenty i doświadczenia, dyskusje itp. Będzie to także atrakcyjne dla ucznia, który spędza w szkole dużo czasu.

Tymczasem wyniki badań TALIS (Teaching and Learning International Survey) pokazują, że polscy nauczyciele zdecydowanie lepiej radzą sobie z przekazywaniem encyklopedycznej wiedzy, a gorzej ze stwarzaniem uczniom okazji, w których mogliby czegoś wartościowego samodzielnie się dowiedzieć i doświadczyć. Metody i techniki najbardziej angażujące uczniów (i jednocześnie umożliwiające im rozwijanie kompetencji istotnych z punktu widzenia wymagań współczesnego świata) są ciągle stosunkowo mało rozpowszechnione. Jak wynika z odpowiedzi polskich nauczycieli, najgorzej radzą sobie oni z alternatywnymi sposobami nauczania. Ich ocena jest w tym pytaniu o 11 punktów procentowych niższa niż średnia międzynarodowa (Hernik i in., 2014).

Podobne wnioski wynikają z nadzoru pedagogicznego, przy czym im wyższy etap edukacyjny, tym mniej uczniowskiego zaangażowania i samodzielności:

- „Nauczyciele nie wykorzystują w pełni potencjału tkwiącego w uczeniu się od siebie nawzajem. Cisza i dyscyplina w klasie, słuchanie nauczyciela i bierność uczniów nadal postrzegane są jako widoczne objawy uczenia się uczniów.
- Dominowanie metod podających oraz praktyka, że to nauczyciel jest aktywny na lekcji (mówi, decyduje, nakazuje), sprawia, że uczniom odbiera się możliwość brania odpowiedzialności za proces uczenia się.
- W liceach ogólnokształcących najrzadziej wykorzystuje się rozwiązania sprzyjające uczeniu się.
- Obserwuje się, że im starszy i bardziej świadomy, a także doświadczony w uczeniu się uczeń, tym mniej ma do powiedzenia

w organizowaniu tego procesu i tym rzadziej może liczyć na sprzyjające temu rozwiązania.

- Powszechny charakter ma kształtowanie umiejętności uczenia się, czytania, komunikowania się w języku ojczystym i w języku obcym; w mniejszym zakresie kształtowane są umiejętności pracy zespołowej, myślenia naukowego i matematycznego, oraz posługiwania się nowoczesnymi technologiami informacyjno-komunikacyjnymi” (Boryca, 2016).

Kompetencje kluczowe i placówki wspomagania

Jak nadać kompetencjom kluczowym należną im rangę w naszym systemie edukacji? W jaki sposób wspierać szkoły w rozwijaniu tych kompetencji? Jak sprawić, aby z formalnych zapisów przeszły do codziennej praktyki? Tu duża rola nadzoru pedagogicznego oraz placówek wspomagania (placówek doskonalenia nauczycieli, bibliotek pedagogicznych i poradni psychologiczno-pedagogicznych).

Kuratoria oświaty w ścisłej współpracy z placówkami wspomagania powinny uczynić kwestię kompetencji kluczowych obszarem szczególnego zainteresowania.

Oto kilka rekomendacji, wynikających z nadzoru pedagogicznego:

- „Warto upowszechniać wśród nauczycieli wiedzę na temat kluczowych umiejętności dwudziestego pierwszego wieku, warunkujących powodzenie w przyszłym życiu społecznym i zawodowym. Dobrze jest uświadamiać konieczność powszechnego kształtowania wszystkich umiejętności podczas większości zajęć przedmiotowych, pozalekcyjnych, pozaszkolnych.

- Należy doskonalić kompetencje nauczycieli w zakresie takiego planowania i organizowania zajęć, które pozwoli na kompleksowe, systematyczne kształtowanie umiejętności ponadprzedmiotowych, w tym umiejętności wyższego rzędu (rozumowania, analizowania, dowodzenia, argumentowania).
- Warto organizować aktywne formy doskonalenia wyposażające nauczycieli w praktyczne umiejętności stosowania oceniania kształtującego; uświadamiać potwierdzony licznymi badaniami wpływ kształtującej informacji zwrotnej na osiągnięcia uczniów.
- Warto w ofercie doskonalenia nauczycieli uwzględnić propagowanie metodyki nowoczesnego nauczania opartego na aktywnościach uczniów.
- Należy zadbać, by nauczyciele i dyrektorzy liceów otrzymali wsparcie w podnoszeniu profesjonalnych umiejętności z zakresu budowania procesu edukacyjnego z uwzględnieniem efektywnych działań.
- Nadal istnieje potrzeba szerzenia wśród wszystkich uczestników procesu nauczania, właściwego znaczenia pojęcia „inicjatywa uczniowska” – rozumianego nie jako uczestnictwo w działaniach podejmowanych przez szkołę, ale jako propozycje wychodzące bezpośrednio od uczniów” (Boryca, 2016).

Oferty doskonalenia dla nauczycieli powinny bardziej akcentować metody i formy pracy sprzyjające rozwijaniu kompetencji kluczowych. Może to być też przedmiotem procesowego wspomagania czy tematem sieci współpracy i samokształcenia prowadzonych przez te placówki.

Jednak aby to przyniosło oczekiwane efekty, potrzeba zmiany mentalnej – to nauczyciele muszą być przekonani o korzyściach z tego płynących i czuć autentyczną potrzebę własnego rozwoju w tym kierunku. Muszą też, po nabyciu określonej wiedzy i umiejętności, zastosować je

w praktyce. Bez tego żadna zmiana w szkole nie nastąpi.

Competencje kluczowe i szkoła

Istotna jest rola dyrektora szkoły. Powinien w ramach swojego nadzoru poczynić starania, by kompetencje kluczowe znalazły się w centrum zainteresowania nauczycieli, stały się przedmiotem dyskusji, wymiany doświadczeń, pracy zespołów przedmiotowych, obserwacji koleżeńskich, wewnętrznego doskonalenia, były uwzględniane przy ocenie pracy, awansie zawodowym itp.

Bardzo duże znaczenie ma kultura organizacyjna szkoły, relacje interpersonalne, atmosfera pracy i postawa samych nauczycieli. Trudno np. wyobrazić sobie skuteczne rozwijanie u uczniów kompetencji

społecznych i obywatelskich w szkole, w której nauczyciele ze sobą nie współpracują, zespoły mają charakter fasadowy, a udział społeczności szkolnej w podejmowaniu decyzji jest jedynie pozorowany. Małe też szanse na rozwijanie uczniowskiej kreatywności i przedsiębiorczości mają nauczyciele pracujący na lekcjach przede wszystkim metodą wykładu, którzy nie doskonalą swojego warsztatu i od lat nie poznali żadnej nowej metody pracy z uczniami.

Aby dać skuteczne wsparcie uczniom w rozwijaniu kluczowych kompetencji i przygotować ich do życia, nauczyciele, dyrektorzy, pracownicy nadzoru i systemu doskonalenia sami muszą nieustannie uczyć się, rozwijać, ale przede wszystkim otworzyć się na zmiany.

Do rozwijania kompetencji kluczowych warto zachęcać także rodziców, którzy powinni patrzeć na rozwój swoich dzieci, a nie tylko efekty uczenia się opisane przez system oceniania. Można propagować ocenianie kształtujące, które daje uczniom, rodzicom i nauczycielom informację zwrotną o efektach ich pracy. Zrozumienie tego, że ocena szkolna nie jest jedynym wyznacznikiem sukcesu ucznia będzie bardzo ważne w całym procesie nabywania i rozwijania kompetencji. Zachęci to wszystkich uczestników procesu nauczania do realizowania swoich celów, doboru odpowiednich metod, a przede wszystkim do analizy własnego rozwoju – prowadzącej do wykształcenia nawyku uczenia się przez całe życie.

Bibliografia

[7 zasad fińskiego cudu edukacyjnego](#) [online, dostęp dn. 12.11.2016]. | Boryca M., (2016), *Czy szkoła ćwiczeń jest potrzebna? Wnioski z nadzoru pedagogicznego w roku szkolnym 2015/2016*, wykład w ramach spotkania konsultacyjno-informacyjnego „Jaka szkoła ćwiczeń?”, Paprotnia, 18–19.11.2016. | Burski J. i in., (2013), *Umiejętności Polaków – wyniki Międzynarodowego Badania Kompetencji Osób Dorosłych (PIAAC)*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych [także online, dostęp dn. 12.11.2016]. | Gocłowska A., Jasiński A. (red.), (2016), *Jakość edukacji. Dane i wnioski z ewaluacji zewnętrznych przeprowadzonych w roku 2015*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji [online, dostęp dn. 30.12.2016]. | Hernik K. i in., (2014), *Raport „Polscy nauczyciele i dyrektorzy na tle międzynarodowym. Główne wyniki badania TALIS 2013”*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych [także online, dostęp dn. 12.11.2016]. | *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 6 sierpnia 2015 r. w sprawie wymagań państwa wobec szkół i placówek* (Dz.U. z 2015 r. nr 1214). | *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 17 czerwca 2016 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 2016 r. poz. 895). | *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dn. 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego i kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 2012 r. poz. 977). | Wilczyńska A., (2015), *Trudności ze znalezieniem pracy po zakończeniu szkoły*, [w:] Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2015*, Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego. | *Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2006/962/WE z dn. 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie* (Dz.U. L 394 z 30.12.2006 r.).

Małgorzata Wojnarowska

Konsultantka w Małopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli ODN w Krakowie. Wcześniej nauczycielka historii i wiedzy o społeczeństwie w szkole podstawowej i gimnazjum, wizytator kuratorium oświaty, wieloletni doradca metodyczny.

Animatorka wspomagania szkół, koordynator sieci współpracy i samokształcenia doradców metodycznych województwa małopolskiego.

Edukatorka, autorka wielu publikacji metodycznych, m.in. programu przedmiotu historia i społeczeństwo (I miejsce w konkursie Ośrodka Rozwoju Edukacji) oraz programu i materiałów do pracy z uczniem zdolnym w ramach projektu DiAMEnT. Współpracowała z ORE jako trener, ekspert i współautorka publikacji w projektach „Wdrożenie podstawy programowej”, „Wspieranie szkół i nauczycieli”, „Uczeń zdolny”, „Przywództwo”, „Szkoła ćwiczeń”.